

КОЛОРАТИВИ В БОЛГАРСЬКОМУ ВЕСІЛЬНОМУ ПІСЕННОМУ ФОЛЬКЛОРІ (НА МАТЕРІАЛІ ФОЛЬКЛОРУ с. ТЕРНІВКА)

Стаття присвячена дослідженню семіотики кольору у весільних обрядах та фольклорних текстах. Метою є розкриття етнокультурної інформації, що закодована в кольоропозначеннях. Об'єктом дослідження є колоративи, наявні в болгарській весільній обрядовості с. Тернівка.

Ключові слова: колоратив, семантика, болгарська мова, мова фольклору, весільні пісні, червоний, білий, чорний.

Статья посвящена исследованию семиотики цвета в свадебных обрядах и фольклорных текстах. Целью является раскрытие этнокультурной информации, закодированной в цветовозначениях. Объектом исследования являются колоративы, встречающиеся в болгарской свадебной обрядности с. Терновка.

Ключевые слова: колоратив, семантика, болгарский язык, язык фольклора, народные песни, красный, белый.

The article is devoted to investigation of colour semiotics in wedding rituals and folklore texts. The aim is to deliver ethno-cultural information which is coded in colour destinations.

Key words: koloratyv, semantics, Bulgarian language, language folk wedding songs, red, white, black.

Одним з невичерпних джерел вивчення культури будь-якого народу є фольклор, який становить безцінний матеріал для дослідження історії народу, його мови, допомагає краще зрозуміти його ментальність. Так, об'єктом дослідження є колоративи у фольклорних піснях с. Тернівка. Фольклорні матеріали, зібрані серед болгарського населення с. Тернівка, широко відображають його історію, побут, звичаї та мову.

Прагнення поглибити знання сучасних поколінь про джерела історичної пам'яті народу, культури та національних почуттів зумовлює потребу в історико-етнографічних дослідженнях. Вони важливі також як один із засобів побудови цілісної концепції розвитку національної культури – у даному випадку багатогранної та яскравої болгарської культури, яка збереглася у фольклорі в іншомовному оточенні протягом сторіч.

Актуальність теми зумовлена тим, що згідно з останніми дослідженнями фольклорної пісні виявлено стабільне використання колоративів, які є естетично проакцентованими, відзначаються багатством семантичних наповнень і виконуваних функцій. Кольороназви у фольклорному тексті є надзвичайно багатогранним і змістовним образним засобом, що створюють пейзажні картини, зображують складні почуття героїв, незважаючи на універсальний характер колірної ознаки.

Колір є найдавнішою реальністю людського буття, складним явищем, пізнання якого було тривалим. Кольороназви прийнято поділяти на «основні» і «другорядні» [4, с. 136]. Основними є назви давнього походження, генетично споріднені з кольоропозначеннями в інших слов'янських мовах, вони становлять ядро всієї лексико-семантичної групи кольороназв, навколо якого розташовані назви пізнішого походження. Цими основними є сім семантично незалежних назв, які позначають «колір без відтінків»: *червен, жьлт, зелен, син, бял, черен, виолетов*. Усі інші є назвами відтінків основного тону, що вказують на міру вияву колірної якості, на інтенсивність колірною тону, змішування кольорів, на колірну ознаку, якої набув предмет у результаті якоїсь дії чи процесу, і на ряд інших ознак. Вони семантично об'єднуються навколо «основних».

Під текстовими одиницями з семантикою кольору ми розуміємо сукупність слів, які належать до різних частин мови, об'єднаних на рівні лексичного значення загальною інтегральною семою. У даному випадку виділяється сема «колірна ознака».

Найменування кольорів займають неоднакове місце в мовній картині світу різних етносів, маючи різну національно-культурну значимість. Це можна виявити на основі вивчення літературних

джерел, словників, аналізу даних асоціативних експериментів, опитувань інформаторів. Об'єктом даного дослідження є колоративи в болгарському весільному пісенному обряді. Матеріалом дослідження стали тексти фольклорної традиції, а саме у весільному обряді жителів с. Тернівка, де, як показують спостереження, збереглася початкова семантика колоративної лексики. Весільний обряд, як і багато інших болгарських обрядів, є відображенням вікового нашарування міфічних, магічних, а пізніше – релігійних елементів. Весільна драма має дуже складну і яскраву символіку, що навіть іноді сам факт одруження втрачає свої реальні риси і набуває символічного значення. Виявити весільну символіку складно ще й тому, що впродовж століть вона набувала все нових і нових форм. Народ зберігав весільний ритуал, втрачаючи віру, яка символізувалася цими ритуалами, раціонально трактував ці символи відповідно до нових вірувань.

Кольороназви у Великодніх фольклорних піснях мають різне граматичне оформлення. Найчастотнішими, звичайно, є прикметники – «*бяло лице*», «*великденче цъфнало и лаленца червени*», «*румени лица*». Палітра барв небідна. Найчастіше вживаються «*бял, златен, черен*», та, зрозуміло, – «*червен*» кольори. Широке розповсюдження й особлива значущість червоного кольору в болгарській традиційній культурі обумовлені його близькістю до вогню і світла. «Червен» колір має особливе значення, і тому виникає потреба до появи назв відтінків – «*червеникав, багров, алєн, пурпурен*». Червоний колір виступає як колір життя, сонця, а у Великодніх піснях – як символ Воскресіння Господнього.

З часів архаїки білий колір є кольором світла, повітря, простору, оскільки його сприйняття пов'язане з відчуттями легкості, свіжості, чистоти. «Бял свят» (5 слововживань) – це світ, який видно, і тому він може бути пізнаний. Це втілення порядку, універсальне всеосяжне поняття, яке об'єднує природне і людське буття.

Аналізуючи фольклорні тексти, можна звернути увагу на кольороназву «златен». Цей колоратив пов'язаний із символом сонця. Так, іменник «злато» на момент свого виникнення фактично не є кольороназвою, хоча позначає метал конкретного (яскраво-жовтого) кольору. Цей кольоровий тон і є його зовнішньою формою, з якої кристалізується форма внутрішня – порівняльний зворот «като злато». Для мовного втілення образу сонця використовується колоратив «златно сльнце».

Традиційне болгарське весілля було багате на обряди. Кожна дія в ньому була урочистою, з дотриманням ритуалів, і супроводжувалася відповідними обрядовими піснями. Вони звучали як поетичний опис і коментар кожного окремого елемента обряду. У піснях співалося і про почуття нареченої та нареченого, їх рідних, подружок дівчини і друзів хлопця, інших учасників весільного

ритуалу. У піснях згадувалися і надзвичайні весільні історії з минулого села, давалися настанови молодцям і сватам. Ось чому на весілля спеціально запрошували подружок нареченої, яких називали «свахами», і родичів нареченого. Вони виконували обрядові весільні пісні. На самому початку весілля виконувалося кілька ритуалів. Подружки нареченої заплітали їй волосся в численні кіски спеціальної весільної зачіски, допомагали їй одягнути складний у виконанні, пишний весільний одяг. Холостяки ж ретельно голили нареченого. Водночас хрещений батько робив весільне деревце – символ життя, яке далі займало центральне місце у весільній ході і на святковій трапезі. Також обов'язковим і схожим за змістом був весільний прапор – він був зроблений з червоного чоловічого пояса і білої хустки, що символізував жінку. Спеціальним ритуалом вважалася і випічка весільного хліба. Борошно символічно пересівали через три шовкових сита, а потім готували три спеціальних весільних хліба. Один з них молодцята разом повинні були розламати під час весілля, і, згідно з повір'ям, той, у кого залишався більший шматок, приносив успіх у молоду сім'ю.

Основні символічні предмети й обряди болгар с. Тернівка мало чим відрізняються від весільних ритуалів бессарабських болгар і самої Болгарії. Більшість з них, відгомони яких можна побачити і на сучасному весіллі тернівчан, – це *замяски*, *крадин кулак*, *феруглиця*, *ябълка*, *огледало*, *єла*, *медицица*, *було*, *переливане*, *бабалък*. До обрядів, що забезпечують молодим багатодітність, можна віднести *ябълки*, *огледало*, *єла* і *медицици*. До обрядів, які, несучи магічний характер, захищають від злих духів, поганого погляду, належать: *було*, *червени лєнти*. Залишаються деякі з обрядів, які не можна віднести до жодної з категорій. Це такі, як *замяски*, *крадин кулак*, *феруглиця*, *бабалък*.

«*Замяски*» і «*крадин кулак*» символічно стверджують весілля домовленим і мають не меншу силу, ніж вінчання. Після цих обрядів розривати угоду не можна. Хліб, який відіграє головну роль у цих обрядах, крім символу майбутнього добробуту і щастя молодих, має ще й магічну силу: робить непорушним шлюбний союз юнака та дівчини.

Після церемонії «замясок» дівчата співають пісні, що відображають смуток, печаль з приводу того, що мати нареченої залишається одна. Пісні в темних, чорних тонах:

Мойта стара майка

Черна-тъмна оди

От фєря до фєря

Мама да си перє.

Ще більш виразною є подвійна роль хліба як символу багатства й одночасно магічного змісту шлюбу, що і відбивається в обряді «*крадин кулак*». У четвер до сходу сонця дівчата несуть калач до криниці з піснею, яка повністю підтверджує думку С. І. Цветко про символічне об'єднання колодязю (символу небесної роси) та хліба (символу

врожаю, багатства) [9, с. 218, 220]. Поклавши хліб на вінець колодязя, дівчата співають обрядові пісні, які стосуються тільки наречених. На цьому етапі пісні зберігають все ще похмурі, темні тони:

*Припадала тьмна мъгла,
Низ мъглата сиву стаду и гуведу.
То не било сиву стаду и гуведу,
Ами било въкъл (им 'я молодого)
Той избира въкла (им 'я молодой)*

Як і в обряді «замясок», хліб несе магічну силу для союзу молодих. Міцність шлюбних відносин залежить від подружньої вірності, і тексти пісень, які супроводжують обрядове приготування хліба, застерігають від зради, накликаючи жорстоке покарання за зраду:

*Да ти йсьїне сьрцету,
Като стадо без вуда,
Като тиле без сянка.*

У подальшому розвитку весілля привертає увагу обряд «мединиця». Цей обряд, за словами С. І. Цветко [9, с. 223, 225], є повністю карпогонічним символом – забезпечує молодим плодючість. Кількість «мединиць», складених одна на одну на столі посеред двору, відповідає кількості бажаних у майбутньому дітей. Після виконання пісень, які належать до даного обряду, одна з дівчат виводить з юрби дітей чорноокого хлопчика, розламає на його голові верхню мединицю, кажучи при цьому: «*да им са чарнаоки дицата*» (щоб у молодих були чорноокі діти). Весілля завжди відбувалася у святковий, зазвичай недільний день. Обидві родини готувалися до нього. У суботу перед весіллям або в день весілля готується основний весільний реквізит: весільний хліб, весільний прапор *феруглиця, ела* – кумовото дръвче, *свадбените венци* – кумове деревце, весільні вінки.

Феруглиця (сватбено знаме, байрак, пряпор, уруглиця) – слово одного і того ж походження, що і українське «хорогва». Навряд чи церковні хорогви могли вплинути на походження цього символу.

Фегурлиця у тернівських болгар готується в будинку нареченої.

Феруглиця є символом весільної ходи в момент пересування з дому молодого до будинку нареченої і в зворотний бік і обрядовим варіантом «древа життя». Під час прибуття весільного поїзду на чолі з нареченим над його головою повинен розвіватися обрядовий прапор – феруглиця, який підкреслює його мужність і відвагу. Прапор повинен бути білим або червоним, а іноді і двох кольорів. Полотно прапора пришивається до дrevка обов'язково червоними нитками або «мартеницею». Цією ж ниткою прикріплюються й інші предмети, які є прикрасою: квіти і зелень.

Наступний символічний предмет «ела» або «кумовото дръвче» у тернівчан роблять у будинку нареченого.

У піснях, які супроводжують цей обряд, простежується часте використання «білого» як ознаки чистоти і багатства:

*Куме та дубря дуйде,
Куме пу дубря найе:
Куме пу трапезите
Куме бяли мисали,
Куме по мисалите
вити каравани
пу караваните
бяли медуви
пу медувите
черни мушици (кишмиши)
Куме доста са чуди,
Куме лято идее,
че сянка тряба
на мъжка рожба.*

«Ябалка» і «огледало» – це ритуальні предмети, які в болгарських обрядах мають важливе значення. У побуті яблуко є художнім символом краси і здоров'я (хубава, като ябалка; наляйна, като ябалка). У багатьох балканських народів у казковому епосі яблуко фігурує як символ родючості і часто як зцілюючий засіб (символ здоров'я). Ці казки повністю засвоїв болгарський народ, і вони увійшли в болгарські збірники як національні казки [10, с. 7, 8, 9].

В обряді наречена кидає в гостей 3 яблука, при цьому вона дивиться в дзеркало, ніби для того, щоб діти були схожі на неї.

До одного з найбільш древніх обрядів болгарського весілля можна віднести обряд «було» – закривання обличчя нареченої червоною хусткою і червоними стрічками. На думку С. І. Цветко, яку він висловлює у своїй статті «Символічні речі й обряди в болгарському весіллі» [10, с. 230, 231], цей обряд у балканських слов'ян з'явився під впливом східної традиції і має повністю апотропеїчний характер (призначений для оберігання від злих духів, поганого погляду). На це вказує і червоний колір хустки, і пісні, які супроводжують обряд:

*Куманьо-ле трендафилу
Хубаво ма прикривайте,
Да ма вятир не увяе,
Ясну слънце не угряе.
Кеж да мина през горица,
Приз горица лелянова,
Та ки ида у майка си,
у майка си на поврътки,
Та ки рече мойта майка
– Леле штерку, милна штерку,
Што си штерку, пувяхнала,
Пувяхнала, пусърнала?..
Слана ли та усланила,
Али та пужар пужарил?
Скрий ме браино
Фъф твоето сиву стаду.
Кък да та скрия, милна сестру,
Кату ми си прудадена,
Прудадена – заложина
За хиляда и петстотин.*

Білий і червоний – основні кольори весільного одягу: біле в одязі символізує жіноче начало, чистоту і невинність, а червоне – чоловіче начало –

символ вогню і родючості. Пізніше з'являється і чорний або темно-коричневий як основні кольори верхнього одягу (сукман, елек). Чорний колір у болгар тільки у XVIII столітті стає символом трауру – до цього ознакою скорботи був білий колір.

Практично незмінним залишалося використання колоративів в обрядових предметах і піснях. У болгарській мові впродовж століть по низхідній лінії переважають такі колоративи: *бял (сив), черен, червен, зелен, жьлт*.

Компоненти етнохроматичних парадигм *бял (сив), черен, червен, зелен, жьлт* виявляють здатність до часткової або повної десемантизації диференціальної колірної ознаки: *синя кръв, черна душа, млад и зелен, гледам през черни очила, бели грижи за черни дни тощо*.

У строгому фізичному змісті *білий і чорний* не є кольорами. Їх прийнято називати ахроматичними, однак у повсякденному житті вони традиційно називаються кольорами і сприймаються поряд з іншими. Як і в культурологічному, семіотичному, психолінгвістичному та інших аспектах, вони згідно з традицією розглядаються як кольори.

Більше того, необхідно відзначити, що вони входять разом з червоним кольором у так звану основну колірну тріаду, яка присутня в багатьох культурах, будучи компонентами колірної символіки, значною мірою пронизує всю систему людських уявлень.

У болгар, як і у всіх слов'ян, основна колірна тріада утворює систему, яку можна порівняти з архаїчною просторовою моделлю світу.

У більшості випадків мовне бачення в болгарських фольклорних текстах з колоративним компонентом вербалізовані за допомогою концептів білого (*бяло*) і чорного (*черно*) кольорів, представлених своїми основними назвами (*бял, черен*). Білий і чорний належать до найбільш частотних колоративних одиниць, які до того ж мають різноманітні значення. Однак лексеми *бял і черен* мають у мові складну семантику, *бял і черен* зі смислами «білого» і «чорного» у взаємооднозначній відповідності, як правило, не знаходяться. Кожне з цих слів виражає не одне, а кілька значень.

Традиційно вважається, що в діаді *білий – чорний* особливим змістом наділений саме білий колір. Кольоровизначення *бяло* семантично тотожне лексемі *світлий*. Традиційно, на думку вчених [7, с. 25], уже на стадії міфологічного мислення, тобто в період формування первинної мовної структури та системи значень, білий закріпив за собою конотацію початку життя, початку світла. Дійсно, у язичництві акт творіння або походження космосу пов'язували саме зі світлом і його джерелом.

Світло характеризувалося по відношенню до джерела (світло, світило) і посідало важливе місце в язичницьких віруваннях. Пізніше, у християнстві, поняття «світло» осмислюється як умова, першопричина буття. Світло розуміється незалежно від джерел і отримує сакральне значення.

Ідентичність *бял и светъл (свят)* вербалізувалося в народно-поетичному образі *бял свят*, який став фразеологічним поєднанням.

У фольклорних текстах, як показують приклади, *бял свят* несе уявлення про біле як про колір божественного світла. Біле тут не називає конкретної колірної ознаки, а ототожнюється зі світлом, тобто світлим. Наприклад, розуміння білого як «світлого» при описі дня, світанку.

Чорний – це темний, відповідно, *темен і черен* у текстах фольклорного жанру ототожнюються і замінюються один одного. Тому темний (чорний) трактується як «неясний», «смутний», «незрозумілий». Дана семантика темного/чорного закріпилася в народно-поетичному образі *черна туча*.

У зазначених випадках «чорний» – це грізний і незнаний, отже, «темний».

Семантика темного, чорного як незвіданого і незрозумілого реалізувалася ще в одному образі – *темна, черна гора*.

У них *черен/тъмен* розуміється як незрозумілий, невідомий, таємний.

Унаслідок необізнаності, незбагненності темного/чорного цей концепт наділений негативною конотацією («неясний» – значить «поганий», «небезпечний»). Дана семантика і у вербалізованих вищезазначених народно-поетичних образах *черна туча і черна гора*.

У цих випадках закріпилося традиційне розуміння чорного як негативного, як кольору обителі смерті.

Отже, чорний, унаслідок властивої йому конотації, несе у фольклорних текстах сенс «незрозумілий» і «небезпечний». Чорний – це концепт незвіданого і, як наслідок, загрозливого.

Слід зазначити, що дослідження фольклору діаспори є важливим процесом у вивченні болгарської мови і культури взагалі. Тернівський фольклор є ще маловивченим і становить суміш характерних західних і східних особливостей. Якщо врахувати той факт, що протягом більше як двохсот років фольклор перебуває в повній ізоляції і зберіг свої характерні риси, обряди переосмислювалися, вносилися зміни в існування дублетних форм, мовних конструкцій, не виявлених в інших говорах діаспори, тому можна з упевненістю віднести фольклор тернівчан до унікального явища в болгарській мові і в болгарській культурі в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петканова Д. Средневековая литературная символика / Д. Петканова. – София : Време, 1994. – С. 37-44.
2. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. А. Потебня // Потебня А. А. Слово и миф. – М. : Правда, 1989. – С. 285-378.
3. Раденкович Л. Символика цвета в славянских заговорах / Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней славянской духовной культуры: источники и методы / Л. Раденкович. – М., 1989. – С. 122-148.

4. Суровцова М. А. Выражение цветовых значений в общеславянском языке / М. А. Суровцова // Этимологические исследования по русскому языку. – М. : МГУ, 1976. – Вып. 8. – С. 136-155.
5. Стоянова Э. История одного языкового острова / Э. Стоянова. – К., 1997. – 320 с.
6. Славянское и балканское языкознание: Античная балканистика и сравнительная грамматика. – М. : Наука, 1977. – С. 12–52.
7. Топоров В. Н. Первобытные представления о мире (общий взгляд) / В. Н. Топоров // Очерки истории естественных наук в древности / [отв. ред. А. Н. Шамин]. – М. : Наука, 1982. – С. 8-40.
8. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – С. 82–107.
9. Цветко, С. І. Весільні звичаї і пісні болгар на Херсонщині (Село Тернівка на Миколаївщині) : [текст] / С. І. Цветко // Вісник Одеської комісії краєзнавства. – Одеса, 1925. – Ч. 2-3. – С. 217-238.
10. Цветко, С. І. Символічні речі й обряди в болгарському весіллі в порівнянні з українським : [текст] / С. І. Цветко // Етнографічний вісник. – К., 1928. – Кн. 6. – С. 1-15.
11. Цветко, С. І. Юнацькі та хайдутські пісні у болгар / С. І. Цветко // Етнографічний вісник. – К., 1926. – Кн. 3. – С. 47-48.

© Колот О. Д., 2012

Дата надходження статті до редколегії: 20.09.2012 р.

КОЛОТ О. Д. – викладач кафедри української філології, теорії та історії літератури.

Коло наукових інтересів: мова та фольклор болгар Півдня України.